

Jarosław Durka*

Myszków jako miejsce realizacji ścieżki zawodowej i społecznej Franciszka Nadrowskiego

Myszków As a Place where Franciszek Nadrowski Carried out His Professional and Social Activities

Abstract: Franciszek Nadrowski was a school headmaster and social activist in Myszków. He came from Rypin and graduated from a teacher training college in Wymyślin. He ended up in Myszków escaping from tsarist repressions he was facing for his patriotic activities during the school strikes of 1905. In Myszków, he was involved in the activities of the Polish Educational Society and later became headmaster of a factory school. He was a volunteer during the Polish-Soviet War. He quickly became known as an organiser of scout troops, the “Sokół” (‘Falcon’) Gymnastic Society, an activist of the Maritime and Colonial League, and a supporter of national democracy. Throughout the interwar period, he was a respected educator of young people. Arrested by the Germans during World War II, he died in the Mauthausen-Gusen concentration camp.

Keywords: Franciszek Nadrowski, Myszków, school headmaster, gymnastic society, scout.

* Jarosław Durka (ORCID: 0000-0003-2535-7842) – dr, historyk, adiunkt w Akademii Kaliskiej im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego, pracuje w Instytucie Interdyscyplinarnych Badań Historycznych, kontakt: jarekdurka@o2.pl.

Franciszek Nadrowski w latach 1910–1939 był kierownikiem szkoły i jednym z organizatorów życia społecznego w Myszkowie. Badania na temat tej postaci, ale też funkcjonowania w tym okresie społeczności lokalnej, zostały już podjęte przez zespół historyków pod kierunkiem Kazimierza Miroszewskiego. Książkę będącą wynikiem tych badań wydano w 2010 r.¹ W tym samym czasie, z okazji stulecia Szkoły Podstawowej nr 1 im. Adama Mickiewicza w Myszkowie opublikowano broszurę², w której również została opisana postać Franciszka Nadrowskiego, pierwszego i wieloletniego kierownika szkoły. Podstawowe informacje biograficzne zamieściła też Barbara Wierzbicka w niepublikowanej pracy magisterskiej, będącej monografią szkoły³. Nie były to jednak obszerne opracowania poświęcone tej postaci. Koncentrowały się one wyłącznie na aktywności Nadrowskiego na terenie gminy Myszków. W wyniku późniejszych kwerend archiwalnych i dzięki przeprowadzonemu wywiadowi z wnukiem Franciszka Nadrowskiego, Jackiem Nadrowskim⁴, uzyskałem informacje, które pozwalają na uzupełnienie dotychczasowego stanu wiedzy, m.in. na temat losów Franciszka Nadrowskiego przed przybyciem do Myszkowa, jego działalności w Myszkowie oraz historii związanych z jego uwięzieniem i śmiercią. Jacek Nadrowski udostępnił mi też archiwum rodzinne, szczególnie bogate w fotografie i dokumenty osobiste jego dziadka. Pomocne okazały się też źródła archiwalne z Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie, gdzie wśród akt odznaczeniowych przechowywany jest odrzucony wniosek o przyznanie Krzyża Niepodległości lub Medalu Niepodległości, a także załączony do niego życiorys i kilka oświadczeń, które zawierają ważne informacje biograficzne. Uzupełnieniem tych źródeł są materiały pozyskane z innych archiwów, np. z Archiwum Państwowego w Łodzi, w którym znajduje się świadectwo ukończenia przez Nadrowskiego seminarium nauczycielskiego.

Celem tego artykułu jest przedstawienie działalności nauczyciela, który w niewielkiej społeczności realizował się nie tylko jako kierownik szkoły, ale

- 1 K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkiem, *Po obu stronach Warty. Zarys dziejów Myszkowa*, Myszków 2010, s. 117, 145–151, 181, 183, 240.
- 2 J. Durka, *100 lat Szkoły Podstawowej nr 1 im. Adama Mickiewicza (1910–2010)*, Myszków 2010, s. 5–11.
- 3 B. Wierzbicka, *Monografia Szkoły Podstawowej nr 1 im. Adama Mickiewicza w Myszkowie*, praca magisterska napisana na Wydziale Pedagogiczny, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, 1998, mps.
- 4 Jacek Nadrowski zmarł 14 listopada 2018 r. Informacja od córki Jacka Nadrowskiego.

także jako organizator życia społecznego. Artykuł ma też na celu uzupełnienie informacji na temat funkcjonowania społeczności lokalnej w okresie aktywności zawodowej Nadrowskiego. Przygotowując niniejszy artykuł, wykorzystałem metody stosowane w badaniach pedagogicznych i historycznych. Posłużyłem się metodą monograficzną i biograficzną, a jako technikę przyjąłem analizę dokumentów i wywiadu.

W miejscowościach wchodzących w skład utworzonej w 1924 r. gminy Myszków już w drugiej połowie XIX w. następowały procesy industrializacyjne. Było to kilka wiosek znajdujących się w Królestwie Polskim, pod zaborem rosyjskim, leżących na zachodnim skraju Małopolski i mających coraz więcej wspólnego z rozwijającym się gospodarczo Zagłębiem Dąbrowskim. Wraz z powstawaniem zakładów przemysłowych, a szczególnie huty, papierni i przędzalni bawełny, w Myszkowie Nowym, Myszkowie Starym, Pohulance i Mijaczowie następowały intensywne procesy urbanizacyjne. Większość firm przyjmowała adres „Myszków”, ze względu na stację kolejową, co ułatwiało kontakty z kontrahentami⁵. Pierwsza wojna światowa na krótko zahamowała działalność lokalnego przemysłu, ale w II Rzeczypospolitej, mimo różnych trudności związanych z utratą rynku rosyjskiego, zakłady ponownie zaczęły działać. Te o najlepszej kondycji zwiększały zatrudnienie, powstały też nowe⁶. W związku z szybkim rozwojem miejscowości, w 1924 r. utworzono gminę Myszków,

5 Czynili tak właściciele firmy Steinhagen, Wehr i Spółka. Fabryka Papieru w Myszkowie, a także firmy Towarzystwo Akcyjne Bawełnianej Manufaktury August Schmelzer w Myszkowie (później Przędzalnia Akcyjnego Towarzystwa Bawełnianej Manufaktury A. Schmelzer). Jednak właściciele zakładów hutniczych konsekwentnie umieszczali w nazwach adres w Mijaczowie – także gdy firma nosiła nazwę Zakłady Górniczo-Hutnicze. Odlewnia Żelaza i Mosiądzu, Emaliernia, Fabryka Maszyn, Kopalnia Węgla Kamiennego w Myszkowie, jak i później jako Towarzystwo Mijaczowskich Odlewni Stali i Zakładów Mechanicznych Bracia Bauerertz S. A. Właściciele zakładów w Pohulance nazwali firmę Fabryka Przędzy Bawełnianej Towarzystwa Akcyjnego Fabryki Wyrobów Bawełnianych „Włodowice”, a po jej likwidacji szwajcarski przemysłowiec Otto Dulla w tych samych budynkach w 1905 r. otworzył Fabrykę Błaznanych Emaliowanych Naczyni „Włodowice”. Nazwa była związana z tym, że Pohulanka leżała wtedy na terenie gminy Włodowice; K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkiem, *Po obu stronach Warty*, s. 41–89.

6 W okresie międzywojennym powstała Fabryka Sztucznego Jedwabiu, a zakłady „Włodowice” zostały kupione i na ich miejscu powstała fabryka Światowit, produkująca naczynia emaliowane, tamże, s. 232–233.

w skład której wchodziły wyżej wymienione wsie. Administracyjnie gmina, licząca 4,5 tysiąca mieszkańców, najpierw należała do powiatu będzińskiego, a od 1927 r. do powiatu zawierciańskiego. Trzeba zaznaczyć, że rozwój Myszkowa był na tyle szybki (także pod względem wzrostu liczby ludności), że już w latach trzydziestych XX w. władze samorządowe brały pod uwagę powstanie miasta, ale ostatecznie nastąpiło to dopiero po zakończeniu drugiej wojny światowej, w 1950 r.⁷

Franciszek Nadrowski nie był rodowitym myszkowianinem. Przybył na te tereny w poszukiwaniu pracy i w obawie przed carskimi represjami. Te miały związek z jego działalnością patriotyczną. Prowadził ją na ziemi dobrzyńskiej, skąd pochodził. Należał do rodziny szlacheckiej, której korzenie sięgają średniowiecza. Gniazdo rodzinne Nadrowskich znajdowało się z majątku Nadród, od którego zresztą wywodzi się nazwisko. Na początku XV w. wieś należała do rycerza Marcina z Nadroża, następnie do Nadrowskich, którzy jeszcze pod koniec XVIII w. dzielili prawo własności do osady z Balińskimi oraz Kretkowskimi. Chociaż jeszcze około 1812 r. Adam Nadrowski herbu Nadram wykupił poszczególne działki szlacheckie, scalając w swoich rękach dobra Nadród, to jednak później rodzina mocno zubożała, a majątek został sprzedany⁸.

Franciszek urodził się 29 stycznia 1881 r. w Rypinie, w guberni płockiej w zaborze rosyjskim. Był synem powstańca styczniowego Stefana Nadrowskiego i Józefy Marii z Manelskich⁹. W powstaniu brał też udział stryj Fran-

7 Tamże, s. 101–142, 259–261.

8 P. Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa ziemi dobrzyńskiej XIX–XX wieku*, Rypin 1997, s. 119; *Materiały genealogiczne szlachty parafii Rypin 1675–1808*, oprac. P. Myszkowski, Warszawa 1998, s. 134; G. J. Budnik, M. Gruszczyńska, *Nadród. Zespół dworski*, w: *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce. Ziemia dobrzyńska*, red. S. Kunikowski, Włocławek 2007, s. 89–94.

9 Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie [dalej: WBH, W-wa], Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, Franciszek Nadrowski [dalej: KAPiO, Nadrowski], sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Własnoręcznie napisany życiorys we wniosku do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości z 27 grudnia 1937 r., b.p.; Archiwum prywatne rodziny Nadrowskich [dalej: APNadr], Odpis postanowienia Sądu Grodzkiego w Żarkach z 20 sierpnia 1947 r., stwierdzającego zgon Franciszka Nadrowskiego, b.p.

ciszka, Klemens¹⁰. Rodzinna tradycja silnie związana z walką o niepodległość ojczyzny sprawiła, że młodego Nadrowskiego wychowywano w duchu miłości do Polski. Rypin, w którym spędził dzieciństwo i młodość, stanowił wtedy lokalne centrum administracyjne. Stacjonował w nim rosyjski garnizon wojskowy¹¹. Miasteczko powoli przekształcało się dopiero z drewnianego w murywane. Jego mieszkańcy korzystali ze studni, brakowało kanalizacji, wodociągów i elektryczności. Mimo to wzrastała liczba jego mieszkańców, w 1894 r. żyło w nim 3783 osób, a w 1901 r. – 5399¹². Było to typowe miasteczko polsko-żydowskie. W strukturze wyznaniowej mieszkańców miasta w 1894 r. katolików było 1640, wyznanie mojżeszowe deklarowało 2063 osób, prawosławie 45, a protestantyzm 35¹³. Podstawową formą aktywności zawodowej mieszkańców Rypina w tym okresie było rolnictwo, następnie rzemiosło (najliczniejsze były zakłady szewskie i krawieckie) i handel (spichlerze zbożowe, karczmy, winiarnie, magazyny i hurtownie)¹⁴. Przemysł rozwijał się w bardzo ograniczonym zakresie (jeśli zaliczymy do niego zakłady o charakterze manufaktur: cegielnie, olejarnie, młyny i wiatraki, w których zatrudnienie obejmowało zaledwie jedną, a najwyżej kilka osób). Rypin był więc bardzo słabo uprzemysłowionym miastem guberni płockiej¹⁵, co nie mogło sprzyjać postępowi i awansowi ekonomicznemu jego mieszkańców. Rodzina Nadrowskich szukała więc różnych zajęć, które dawały utrzymanie. Ojciec Franciszka prowadził zakład obuwniczy, ale ten nie przynosił spodziewanych dochodów¹⁶. Było jasne, że następne pokolenie musi szukać innych zawodów.

10 Wywiad z Jackiem Nadrowskim, wnukiem Franciszka, 9 lutego 2013, nagranie w posiadaniu autora.

11 W Rypinie do 1912 r. stacjonował 47. Tatarski Pułk Dragonów, którym w 1895 r. dowodził pułkownik Piotr Kolesnikow, a w 1899 r. pułkownik Piotr Ermolin; T. Dziki, *Rypin w latach 1793–1918*, w: *Rypin – dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 roku*, red. K. Mikuski, Rypin 2010, s. 314–315.

12 Tamże, s. 327–329, 380.

13 Tamże, s. 383.

14 Tamże, s. 366–397.

15 Tamże, s. 402–410.

16 Wywiad z Jackiem Nadrowskim, wnukiem Franciszka, 9 lutego 2013, nagranie w posiadaniu autora.

Franciszek Nadrowski ukończył istniejącą w Rypinie szkołę miejską¹⁷. Placówka ta mogła już wtedy pochwalić się długą tradycją. Na jej utrzymanie zbierano składki wśród mieszkańców, była też dotowana z budżetu miasta. Nauczycielem i jednocześnie kierownikiem placówki był Jacenty Keller. W szkole funkcjonowała biblioteka, a najlepsi uczniowie otrzymywali nagrody książkowe. W okresie, kiedy Franciszek Nadrowski uczęszczał do niej, systematycznie zwiększała swój budżet, co było związane m.in. ze wzrastającą liczbą uczniów (do szkoły uczęszczało ich ponad stu). Ze względu na wysoki poziom nauczania i dobrą organizację szkoła cieszyła się szacunkiem mieszkańców¹⁸. Na ziemi dobrzyńskiej, mimo braków w rozwoju gospodarczym, istniał więc dość dobry poziom organizacji kształcenia (w porównaniu z resztą Królestwa Polskiego pod zaborem rosyjskim, charakteryzującego się wysokim stopniem analfabetyzmu)¹⁹. W końcu XIX w. w Rypinie, podobnie jak w innych miejscowościach Królestwa Polskiego, zmagano się z rusyfikacją, która wzmacniała opór i daleko idącą niechęć w stosunku do zaborcy. Nienawiść do władcy imperium prezentowano w miasteczku i okolicach publicznie, np. strzelając do portretu cara²⁰.

Młode lata spędzone w Rypinie niewątpliwie wywarły duży wpływ na późniejszą postawę życiową Franciszka Nadrowskiego, gorącego polskiego patrioty i zwolennika kształtującej się wtedy narodowej demokracji. Zamierzał być nauczycielem, dlatego w 1898 r., po ukończeniu szkoły miejskiej, wstąpił do Seminarium Nauczycielskiego w Wymyślinie²¹. Młodzi Polacy organizowali tam grupy konspiracyjne. Podczas tajnych spotkań toczyli dyskusje na temat historii i kultury polskiej, czytali Mickiewicza, Słowackiego i Konop-

17 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Własnoręcznie napisany życiorys [...] 27 grudnia 1937, b.p.

18 T. Dziki, *Rypin w latach 1793–1918*, s. 361.

19 Tamże, s. 440–449.

20 Tamże, s. 374–375.

21 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Własnoręcznie napisany życiorys [...] 27 grudnia 1937, b.p.; Archiwum Państwowe w Łodzi, Dyrekcja Szkolna w Łodzi, sygn. 39/83/o/2/3136, Świadectwo ukończenia Seminarium Nauczycielskiego w Wymyślinie przez Franciszka Nadrowskiego z dnia 2 czerwca 1901 r., k. 1 (na świadectwie data rozpoczęcia seminarium – 1898).

nicką. Potajemnie świętowali rocznice uchwalenia Konstytucji 3 maja²². Zważywszy na późniejszą działalność Nadrowskiego, można przypuszczać, że też uczestniczył w tych spotkaniach. Ukończył trzy kursy seminarium wymyślińskiego i w 1901 r. otrzymał patent nauczyciela szkoły początkowej. 1 lipca tego roku został mianowany przez carskie władze szkolne na stanowisko nauczyciela szkoły wiejskiej w Janowie, w powiecie rypińskim. Pracował tam zaledwie kilka miesięcy i 1 października przeniesiono go do szkoły gminnej w Chrostkowie, także na obszarze powiatu rypińskiego. Już w pierwszych latach swojej pracy starał się wpajać młodemu pokoleniu te same wartości, w których został wychowany. Mimo zakazów, zachęcał uczniów do poznawania historii Polski. Był zwolennikiem nauczania języka polskiego. W warunkach zaboru rosyjskiego niosło to za sobą negatywne konsekwencje. W 1905 r., po wizytacji inspektora szkolnego, za zaniedbanie nauczania języka rosyjskiego, z dniem 1 lipca został przeniesiony do szkoły wiejskiej w Stupsku w powiecie mławskim²³. Wizytacja i przeniesienie to mogło mieć szerszy kontekst i być skutkiem innych głośnych wydarzeń: strajku szkolnego w Seminarium Nauczycielskim w Wymyślinie i żądania zgody na nauczanie w języku polskim²⁴, a także z działalnością kierownika jednej z rypińskich szkół początkowych, który samowolnie wprowadził w swojej placówce zajęcia w języku polskim (kierownika zwolniono, a uczniowie w proteście spalili rosyjskie podręczniki szkolne). Nadrowski niewątpliwie miał kontakt ze środowiskiem w seminarium i wspierał tamtejszy strajk²⁵. Z tego choćby powodu należał do grupy osób, obserwowanych przez zaborcze władze oświatowe²⁶.

22 D. Szewczuk, *Seminaria nauczycielskie w Królestwie Polskim (1866–1915)*, Lublin 2015, s. 161.

23 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Własnoręcznie napisany życiorys [...] 27 grudnia 1937, b.p.; M. Krajewski, *U źródeł wiedzy i patriotyzmu. Seminarium i Liceum Pedagogiczne w Wymyślinie (1867–1969). Szkice do monografii*, Rypin–Wymyślin 2001, s. 121.

24 Z. Jankowski, *Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie w Wymyślinie (1867–1916 i 1919–1936)*, „Notatki Płockie”, 42 (1997) nr 4, s. 12–13.

25 O wsparciu nauczycieli dla strajku w wymyślińskim seminarium pisał: D. Szewczuk, *Seminaria nauczycielskie*, s. 169. Na temat strajku: M. Krajewski, *Wymyślińska Alma Mater. Seminarium i liceum pedagogiczne*, Rypin–Wymyślin 2007, s. 29–31.

26 T. Dziki, *Rypin w latach 1793–1918*, s. 376–377.

Przeniesienie do Stupska nie powstrzymało Nadrowskiego od działalności patriotycznej. Prowadził ją już nie tylko na terenie szkoły, ale także wśród mieszkańców okolicznych wiosek. Na spotkaniach konspiracyjnych omawiał możliwości utworzenia polskiej szkoły. W porozumieniu z nauczycielami okolicznych szkół zorganizował wiec nauczycielski, na którym postanowiono o usunięciu języka rosyjskiego jako wykładowego i nauczaniu wyłącznie w języku polskim²⁷. Wydarzenie to spotkało się ze zdecydowaną negatywną reakcją zaborczych władz oświatowych, które w listopadzie 1906 r. zmusiły Nadrowskiego do opuszczenia szkoły i potajemnej ucieczki do Zawiercia²⁸. Według przekazu rodzinnego, Nadrowski obawiał się wtedy aresztowania. Takie zagrożenie rzeczywiście istniało. W 1905 r. aresztowano przecież nauczycieli uczestniczących w zjeździe w Pilaszowie koło Łowicza, założycieli Związku Nauczycieli Ludowych, uczniów i wychowanków seminariów nauczycielskich. Władze carskie często jednak stosowały wobec nauczycieli inny środek represyjny – pozbawienie prawa do nauczania²⁹.

W rodzinnym przekazie istnieje też informacja, jednak niepotwierdzona w innych źródłach, że po tej ucieczce Nadrowski podjął nieudaną próbę prowadzenia własnego przedsiębiorstwa przewozowego w Częstochowie. Tam poznał swoją przyszłą żonę, Kazimierę Ślaską, córkę Włodzimierza Ksawerego Ślaskiego i Marii z Proszowskich³⁰. Kazimiera także pochodziła z rodziny o trady-

27 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Odpis zaświadczenia Urzędu Gminy Słupsk z dnia 27 listopada 1918 r., b.p.

28 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Własnoręcznie napisany życiorys [...] 27 grudnia 1937, b.p.

29 J. Doroszewski, *W 110-lecie Związku Nauczycielstwa Polskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 58 (2015) nr 3–4, s. 11; J. Miąso, *Tajne nauczanie w Królestwie Polskim*, w: *Studia z dziejów edukacji*, red. J. Miąso, Warszawa 1994, s. 228; E. Staszyński, *Walka o demokratyczną polską szkołę w Królestwie Polskim w okresie rewolucji 1905–1907*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 5 (1962) s. 197, 217.

30 Miała siostry: Marię ze Ślaskich Niemierko, Bronisławę ze Ślaskich Ruśkiewicz, Józefę ze Ślaskich Najmowicz, braci: Władysława Ślaskiego i ks. Jarosława Ślaskiego (1975–1954) – Wywiad z Jackiem Nadrowskim, wnukiem Franciszka, 9 lutego 2013, nagranie w posiadaniu autora; APNadr, Opisana fotografia rodziny Ślaskich; Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza, Akta personalne księży, sygn. AP 209, Ks. Jarosław Ślaski, Pismo biskupa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego do gwardiana Klasztoru Ojców Franciszkanów w Radomsku z dnia 9 września 1954 r., b.p.

cjach powstańczych. Po śmierci rodziców znalazła się pod opieką zaprzyjaźnionej lub nawet spokrewnionej rodziny Steinhagenów, właścicieli fabryki papieru w Myszkowie. Steinhagenowie umieścili ją na pensji w Częstochowie. Franciszek i Kazimiera Nadrowscy mieli dwoje dzieci: Marię i Franciszka³¹.

Dzięki Kazimierze i Steinhagenom Franciszek Nadrowski znalazł się w Myszkowie³². W nowym miejscu uzyskał pomoc od Polskiej Macierzy Szkolnej, która zatrudniła go na stanowisku nauczyciela w szkole w Myszkowie. Pracował tam od 1 listopada 1906 r. do 1 lipca 1910 r., wspierając funkcjonowanie nielegalnych szkółek wiejskich otwieranych przez Polską Macierz Szkolną w okolicznych wsiach i prowadząc kursy wieczorowe dla dorosłych³³. W oświadczeniu Stefana Szydłowskiego, właściciela apteki, a jednocześnie prezesa Polskiej Macierzy Szkolnej w Myszkowie, czytamy, że Nadrowski „pracował z całym zrozumieniem i wysiłkiem, starając się wpoić młodzieży patriotyzm i wpoić dążenia do Niepodległości Polski. [...] niejednokrotnie miał zatargi z władzami szkolnymi rosyjskimi, a w następstwie nagany od nich za niestosowanie się do ich rusefikacyjnych żądań”³⁴.

Z czasem zyskał uznanie mieszkańców Myszkowa i zbudował bardzo dobre relacje z właścicielami miejscowej papierni. Fabrykancka rodzina Steinhagenów, choć miała niemieckie korzenie, to prezentowała polskie patriotyczne postawy³⁵. Nadrowski zyskał ich zaufanie i od 1 lipca 1910 r. pracował jako

31 Wywiad z Jackiem Nadrowskim, wnukiem Franciszka, 9 lutego 2013, nagranie w posiadaniu autora.

32 Tamże.

33 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Własnoręcznie napisany życiorys [...] 27 grudnia 1937, b.p. Szerzej na temat działalności Polskiej Macierzy Szkolnej w tym okresie: H. Markiewiczowa, *Rzecz o Polskiej Macierzy Szkolnej*, Warszawa 2016, s. 24–27; też, *Geneza, organizacja i działalność Polskiej Macierzy Szkolnej w latach 1905–1907*, w: *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim. Od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę Niepodległości 1815–1918*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Warszawa 2016, s. 70–79.

34 Tamże, Oświadczenie Stefana Szydłowskiego, 26 listopada 1937, b.p.

35 Przykładem może być Stefan Steinhagen, który w czasie pierwszej wojny światowej był żołnierzem I Korpusu Polskiego, a w czasie wojny polsko-sowieckiej był inicjatorem utworzenia 203. Ochotniczego Pułku Ułanów; M. E. Steinhagen, *Steinhagenowie. Historia ze smakiem*, Warszawa 2005, s. 80–142.

nauczyciel i kierownik nowo utworzonej szkoły przy fabryce papieru w Myszkowie. W pierwszym roku działalności do szkoły uczęszczało 43 uczniów w trzech oddziałach: I młodszym, I starszym i w oddziale II. Od kolejnego roku szkolnego były już cztery oddziały, a liczba dzieci wzrastała. Fabryka i szkoła znajdowały się na terenie wsi Mijaczów, ale jak w przypadku innych instytucji, przy określaniu lokalizacji i podawaniu adresu coraz częściej używano nazwy Myszków. Nadrowski pracował w szkole także w czasie pierwszej wojny światowej, mimo że część podobnych szkół w okolicy zawiesiła działalność³⁶. W 1918 r., po zawarciu przez Niemcy, Austro-Węgry, Bułgarię i Turcję traktatu brzeskiego z Rosją Sowiecką, zorganizował protest przeciwko przekazaniu Chełmszczyzny Ukrainie. Za to manifestowanie niezadowolenia groziło mu aresztowanie przez policję niemiecką. Jednak dzięki wstawiennictwu dyrektora papierni, Aleksandra Steinhagena, konflikt został zażegnany³⁷.

17 sierpnia 1920 r., w czasie wojny polsko-sowieckiej, wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego i służył w 7. Pułku Artylerii Polowej w Częstochowie. Jednak czynnego udziału w walkach nie brał. Z oddziału został zwolniony 26 października 1920 r.³⁸ Już wtedy mógł się poszczycić faktem, że wielu jego wychowanków wzięło udział w obronie ojczyzny³⁹. Po demobilizacji został współzałożycielem i członkiem Oddziału Związku byłych Ochotników Armii Polskiej w Myszkowie⁴⁰.

Po powrocie do Myszkowa ponownie objął swoje obowiązki w szkole. Miała ona prawa publiczne i zwiększyła liczbę oddziałów do pięciu. Fabryka papieru rozwijała się, zatrudniano coraz więcej osób. W szkole także przybywało dzieci.

36 Archiwum Szkoły Podstawowej nr 1 im. A. Mickiewicza w Myszkowie [dalej: ASP nr 1], Kronika Szkoły Podstawowej nr 1 im. A. Mickiewicza w Myszkowie [dalej: Kronika Szkoły], bp.; J. Durka, *100 lat Szkoły Podstawowej*, s. 6; K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkiem, *Po obu stronach Warty*, s. 181.

37 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Oświadczenie dyrektora fabryki papieru w Myszkowie, Aleksandra Steinhagena, 25 listopada 1937, b.p.

38 APNadr, Książeczka wojskowa Franciszka Nadrowskiego, s. 4; WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Własnoręcznie napisany życiorys [...] 27 grudnia 1937, b.p.

39 Tamże, Oświadczenie wychowanków Franciszka Nadrowskiego, 18 listopada 1937, b.p.

40 Tamże, Oświadczenie Zarządu Oddziału Związku b. Ochotników Armii Polskiej w Myszkowie, 27 grudnia 1937, b.p.

W 1924 r. utworzono VI klasę, a w następnym roku szkołę połączono z inną szkołą przyfabryczną, działającą przy myszkowskiej hucie, czyli Towarzystwie Akcyjnym Bracia Bauerertz. Utworzono klasę VII. Wraz ze zwiększającą się liczbą klas zatrudniano kolejnych nauczycieli. W 1925 r. grono pedagogiczne liczyło siedem osób⁴¹.

W lipcu 1925 r. Nadrowski został wybrany prezesem zarządu, tworzącego się w Myszkowie, gniazda „Sokoła”⁴². Wiadomo, że gniazdo „Sokoła” istniało już w 1906 r. i miało 50 członków, ale najprawdopodobniej na skutek delegalizacji ze strony władz rosyjskich zawiesiło działalność⁴³. Teraz w niepodległej Polsce ją wznowiono. Podobnie działo się w okolicznych miejscowościach: Zawierciu, Żarkach i Włodowicach. Myszkowskie gniazdo „Sokoła” przynależało organizacyjnie do okręgu sosnowieckiego i dzielnicy krakowskiej. W kolejnych latach Nadrowski pozostawał na stanowisku prezesa gniazda. Można więc przypuszczać, że należał do jednego z głównych inicjatorów utworzenia w Myszkowie tej organizacji w latach dwudziestych. W 1929 r. gniazdo miał 26 członków czynnych i 16 wspierających. Zbiórki i ćwiczenia organizowano w bezpłatnie wynajmowanym lokalu fabryki papieru, w Domu Ludowym. Wiadomo, że Towarzystwo posiadało własne umeblowanie biurowe lokalu i przyrządy gimnastyczne. Rok później w sali Domu Ludowego odbył się przegląd gniazda, dokonany przez prezesa okręgu. Było wtedy obecnych 30 członków myszkowskiego „Sokoła” z naczelnikiem Nadrowskim, odbyły się pokazy sportowe i przemarsze. We wrześniu 1930 r. 30 myszkowian uczestniczyło w zjeździe „Sokoła” w Grodźcu, a w 1937 r. w Katowicach⁴⁴.

41 ASP nr 1, Kronika Szkoły, b.p.

42 K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkim, *Po obu stronach Warty*, s. 145; J. Durka, *Myszkowskie, włodowickie i żareckie „Sokoły” w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Gazeta Myszkowska”, 2006, nr 12, s. 20.

43 *Okręg Zagłębia Dąbrowskiego (II) – Sprawozdanie za rok 1906*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»”, 5 (1907) s. 35–36; A. Mirkiewicz, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Rzeszów 2017, s. 28; K. Toporowicz, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w latach 1867–1947. Z okazji 125-lecia*, „Wychowanie Fizyczne i Sport”, 37 (1993) nr 4, s. 49.

44 Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APKat.], Starostwo Powiatowe w Zawierciu [dalej: SP Zawiercie], sygn. 125, Pismo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” do Starosty Powiatowego w Zawierciu, 25 stycznia 1937, k. 79; tamże, Pismo Komendy Policji Państwowej powiatu zawierciańskiego do Starosty Powiatowego w Zawierciu, 16 maja 1929, k. 14; tamże, Pismo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” do Starostwa Powiatowego w Zawierciu, 30 września 1937, k. 81–82; Archiwum Państwowe

Wielką zasługą Nadrowskiego był rozwój drużyn harcerskich. Wyraźnie inspirował do tego młodych nauczycieli. Już w 1922 r. Adolf Karasiuk i Kazimierz Skup, zatrudnieni w szkole, w której Nadrowski był kierownikiem, przystąpili do utworzenia 33. Zagłębiowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki w Myszkowie. Kierownik szkoły wspólnie ze swoim przyjacielem, ks. proboszczem Janem Kałużą, był opiekunem drużyny, która organizacyjnie została włączona do Chorałwi Sosnowieckiej. Dwa lata później powstała 14. Żeńska Drużyna Harcerska Zagłębia Dąbrowskiego im. księdza Ignacego Skorupki. Jej założycielką i komendantem była nauczycielka Aurelia Gorgonówna. Także w tym przypadku Nadrowski oficjalnie został opiekunem drużyny. Był to początek wielkiej popularności ruchu harcerskiego w Myszkowie. Wiadomo, że w 1926 r. drużyna im. T. Kościuszki liczyła 46 członków, którzy byli zgrupowani w sześciu zastępach: „Psów”, „Jeleni”, „Czajek”, „Wilków”, „Wyżłów” i „Bobrów”. Myszkowskie harcerki zorganizowały spotkania, na których prezentowano występy sceniczne i wystawy prac, np. ręcznie wykonanych kartek pocztowych. Harcerze i „Sokoły” pod kierownictwem Nadrowskiego uczestniczyli w uroczystościach organizowanych przez kolejną 57. Zagłębiowską Męską Drużynę Harcerską im. Stefana Batorego, która powstała w 1930 r. W następnym roku powstała jeszcze jedna – 72. Zagłębiowska Drużyna Harcerska im. Adama Mickiewicza. W 1932 r. harcerze z Myszkowa uczestniczyli w spotkaniu z harcerzami z Wilna, a trzy lata później wzięli udział w Jubileuszowym Zlocie 25-lecia Harcerstwa w Spale⁴⁵.

w Kielcach, Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Zawierciu, sygn. 3, Raport sytuacyjny za okres 1 maja – 30 maja 1930 r., 31 maja 1930, k. 54; tamże, Raport sytuacyjny za okres 31 sierpnia – 6 września 1930 r., 8 września 1930, s. 144; K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkiem, *Po obu stronach Warty*, s. 145–146; J. Durka, *Myszkowskie, włodowickie i żareckie „Sokoły”*, s. 20.

45 APKat., SP Zawiercie, sygn. 67, Raport Komendanta Posterunku Policji Państwowej w Myszkowie Antoniego Dei [1930?], k. 82; ASP nr 1, Kronika Szkoły, b.p.; D. Cupiał, J. Wojtycza, *Zarys działalności harcerskiej na ziemi myszkowskiej w latach 1922–1975*, Kraków 1999, s. 3–10; K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkiem, *Po obu stronach Warty*, s. 147–148. Popularność harcerstwa była zjawiskiem ogólnopolskim; P. Gołdyn, *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne – protokoły rad pedagogicznych – kroniki szkolne*, Poznań 2019, s. 54–55.

W wydanej w 1934 r. okolicznościowej „Jednodniówce” z okazji dziesięciolecia 33. Męskiej Zagłębiowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki (1923–1933) i 14. Żeńskiej Zagłębiowskiej Drużyny Harcerskiej im. Ks. Ignacego Skorupki (1924–1934). Odnosił się do słów przyrzeczenia harcerskiego „Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźniemu, być posłusznym prawu harcerskiemu”:

Powyższe hasła skłoniły mnie przed dwunastu laty do założenia Harcerstwa w Myszkowie, by przez metody wychowawcze oparte na hasłach „Miłości Boga, Ojczyzny i Bliźniego” dać społeczeństwu obywateli zahartowanych fizycznie i moralnie, obywateli gotowych w każdej chwili podjąć walkę z wrogami zagrażającymi całości naszej Ojczyzny. Dziś z okazji Dziesięciolecia Harcerstwa w Myszkowie, jako pierwszy Wasz przyjaciel, jako ten, który służył i służy Wam radą i pomocą, jako ten, któremu bardzo zależy na wychowaniu młodego pokolenia – zwracam się do Was, Harcerki i Harcerze, byście nadal, wiernie służąc idei harcerskiej, pamiętali: że Harcerstwo musi stworzyć karne szeregi nie tylko obrońców Ojczyzny, ale i karnych obywateli, rozumiejących swe obowiązki względem Boga, Ojczyzny i Bliźniego; że Harcerstwo musi wychować obywateli pracowitych, wyzbytych wszelkich złych nałogów, trzeźwych, zdrowych fizycznie i moralnie; że Harcerstwo musi wychować obywateli szanujących Państwo i Władzę Państwową; że wreszcie Harcerstwo dążyć do Stworzenia Pięknej, Bogatej i Mocarnej Polski, opartej na zasadach Dobra, Piękna i Prawdy⁴⁶.

Nadrowski angażował się także w działalność myszkowskiego oddziału Ligi Morskiej i Kolonialnej (LMiK). Liga była bardzo popularna w miejscowości. Pierwszy jej oddział powstał w 1935 r. przy Towarzystwie Akcyjnym Bracia Bauerertz i po kilku miesiącach działalności miał 488 członków, a później ich liczba jeszcze wzrosła. Zebrane składki przekazywano do Zarządu LMiK w Warszawie, do Zarządu Okręgu w Radomiu na Fundusz Akcji Kolonialnej oraz na stypendium

46 APNadr, F. Nadrowski, Przyrzeczenie harcerskie, „Jednodniówka” wydana z okazji dziesięciolecia 33. Męskiej Zagłębiowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki 1923–1933 i 14. Żeńskiej Zagłębiowskiej Drużyny Harcerskiej im. Ks. Ignacego Skorupki 1924–1934 w Myszkowie, 1934, s. 2.

do Szkoły Morskiej w Gdyni⁴⁷. Nadrowskiego widzimy w drugim oddziale, który działał od 1937 r. przy miejscowej plebanii. Oddział ten był mniej liczny. Zapisano się do niego 90 osób. Prezesem był ks. proboszcz Jan Kałuża, również społecznik bardzo zasłużony dla Myszkowa. W dniu 20 lutego 1939 r. na walnym zebraniu Nadrowskiego wybrano na członka komisji rewizyjnej⁴⁸. Funkcjonowanie dwóch odrębnych oddziałów Ligi mogło być powodem różnic politycznych. Rodzina Bauerertzów, czyli właściciele myszkowskiej huty, wspierali Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, natomiast zarówno ks. Jan Kałuża, jak i Nadrowski należeli do zwolenników Narodowej Demokracji. Do sympatyków endecji należała część rodziny Steinhagenów, właściciele fabryki papieru, utrzymująca szkołę, w której Nadrowski był kierownikiem. Wiadomo, że Nadrowski przed wyborami 1930 r. agitował na rzecz endecji. Wspierał działalność powstałej wtedy organizacji Ruchu Młodych Obozu Wielkiej Polski, która funkcjonowała przy założonym w 1926 r. Obozie Wielkiej Polski i była inicjatywą członków Związku Ludowo-Narodowego. Miała ona na celu jednoczenie prawicowych przeciwników sanacji. Celami wychowawczymi było m.in. rozbudzenie poczucia dumy narodowej, podniesienie poziomu dyscypliny moralnej i dążenie do ukształtowania zdyscyplinowanych postaw obywatelskich wśród Polaków. Do Ruchu Młodych Obozu Wielkiej Polski (OWP) należało w Myszkowie zaledwie 10 osób, które spotykały się raz w tygodniu. W spotkaniach uczestniczyli działacze endeccy z Zawiercia⁴⁹.

47 APKat., SP Zawiercie, sygn. 146, Pismo Ligi Morskiej Kolonialnej Obwodu Powiatowego w Zawierciu do Starostwa Powiatowego w Zawierciu, 19 grudnia 1935, k. 47; tamże, Pismo Ligi Morskiej Kolonialnej Oddziału przy Sp. Akc. „Bracia Bauerertz” w Mijaczowie do Ligi Morskiej i Kolonialnej Obwód Powiatowy w Zawierciu, 14 grudnia 1935, k. 45; tamże, Pismo Ligi Morskiej Kolonialnej Oddziału przy Sp. Akc. „Bracia Bauerertz” w Mijaczowie do Starostwa Powiatowego w Zawierciu, 12 grudnia 1936, k. 51.

48 Tamże, Pismo Ligi Morskiej Kolonialnej Zarządu Okręgu Radomsko-Kieleckiego w Radomiu do Oddziału Ligi Morskiej i Kolonialnej w Myszkowie, 26 października 1937, k. 64; tamże, Charakterystyka stowarzyszenia sporządzona przez Starostwo Powiatowe w Zawierciu, k. 65; tamże, Pismo Ligi Morskiej Kolonialnej Oddziału w Myszkowie (Plebania) do Starostwa Powiatowego w Zawierciu, 22 lutego 1939, k. 66.

49 Archiwum Państwowe w Kielcach, Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Zawierciu, sygn. 3, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 29 września do 5 października 1930 r., 7 października 1930, k. 154–167; tamże, sygn. 5, Meldunek Komisariatu Policji Państwowej w Zawierciu do Starostwa i Komendy Policji Państwowej w Zawierciu, 10 kwietnia 1930, k. 52; M. Strzelecki, *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939*, Bydgoszcz 2008, s. 281–282.

Nadrowski miał nawet działać szerzej, propagując ideę działalności OWP na terenie Zagłębia Dąbrowskiego i Częstochowy. Zamierzano utworzyć „komórkę bojową OWP”, w skład której weszliby przedstawiciele młodzieży inteligenckiej i „Sokoła”. Oficjalnie działalność OWP została przerwana przez władze sanacyjne w 1933 r., kiedy rozwiązano organizację. Z powodu działalności politycznej, Nadrowski był obserwowany przez policję. Kilka razy sporządzano jego charakterystykę. Podkreślano, że zajmuje stanowisko opozycyjne w stosunku do rządu⁵⁰. W 1929 r. Komendant Posterunku Policji Państwowej w Myszkowie Jan Żyłka pisał, że przed wyborami do Sejmu RP w 1928 r. Nadrowski był bardzo aktywny politycznie. Agitował na rzecz Obozu Wielkiej Polski. Natomiast po wyborach zaniechał tej działalności. Przestał też ujawniać swoje sympatie polityczne. Komendant pisał o nim jako człowieku spokojnym, pracowitym, ambitnym i honorowym, oddanym swojej pracy nauczycielskiej. Według komendanta, Nadrowski koncentrował swoją działalność społeczną przede wszystkim na „Sokole” i nie należał do żadnych partii politycznych⁵¹.

W kolejnych latach, pomimo jasnych dla wszystkich sympatii politycznych, nie utracił posady. Głównie dzięki silnemu wsparciu właścicieli papierni, którzy finansowali szkołę, a także budowę nowego obiektu. Kiedy w 1937 r. szkoła, w której pracował, została upaństwowiona i otrzymała nazwę Publicznej Szkoły Powszechnej nr 3 w Myszkowie. Nadrowski został jej kierownikiem, co było jednym z warunków finansowania oświaty przez dyrekcję fabryki papieru⁵². Na terenie szkoły oprócz harcerstwa, funkcjonowały: chór i koło Polskiego Czerwonego Krzyża. W 1936 r. uczniowie ze szkolnego koła PCK uczestniczyli w zlocie w Zawierciu, a chór szkolny zajął pierwsze miejsce w powiatowym konkursie pieśni, też w Zawierciu. Zarówno chórem, jak i kołem PCK opiekował się nauczyciel Adolf Karasiuk⁵³.

50 APKat., SP Zawiercie, sygn. 108, Notatka informacyjna Komendanta Powiatowego Policji Państwowej aspiranta Leonarda Kwapisza dla Starosty Powiatowego w Zawierciu, 15 lipca 1930, k. 17; tamże, sygn. 68, Pismo Komendy Policji Państwowej powiatu zawierciańskiego do Starosty Powiatowego w Zawierciu, 7 lipca 1931, k. 142.

51 Tamże, sygn. 125, Pismo Komendanta Posterunku Policji Państwowej w Myszkowie do Powiatowej Komendy Policji Państwowej w Zawierciu, 28 maja 1929, k. 28.

52 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Własnoręcznie napisany życiorys [...] 27 grudnia 1937, b.p.

53 ASP nr 1, Kronika Szkoły, b.p.; K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkim, *Po obu stronach Warty*, s. 182–183.

W 1938 r. oddano do użytku nowy budynek szkolny. Dla społeczności lokalnej temat budowy szkoły był aktualny od lat. Do tej pory lekcje odbywały się w wynajmowanych pomieszczeniach, a w związku z rozwijającym się przemysłem przybywało ludności. Był to ciągle aktualny problem wielu miejscowości ówczesnego województwa kieleckiego, na terenie którego znajdowała się gmina Myszków. Z 1930 r. istnieje zachowana korespondencja w tej sprawie, prowadzona przez wójta gminy Myszków z Inspektorem Szkolnym w Zawierciu, w której podkreślano wagę problemu. Temat ten był też poruszany na łamach gazet, w których krytykowano władze lokalne⁵⁴. W końcu budowa budynku została sfinansowana przez rodzinę Steinhagenów, a druga z myszkowskich rodzin fabrykanckich za symboliczną złotówkę oddała pod niego grunt⁵⁵. Ofiarność myszkowskich fabrykantów bez wątpienia była wyrazem zaufania, jakim darzyli Franciszka Nadrowskiego, wieloletniego kierownika szkoły. Doceniały go też władze oświatowe, które jeszcze w 1928 r. nadały mu Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości⁵⁶. Oddany do użytku w 1938 r. budynek istnieje do dziś i stanowi starszą część kompleksu Szkoły Podstawowej nr 1 w Myszkowie.

Po wybuchu drugiej wojny światowej Franciszek Nadrowski pozostał w Myszkowie, który znalazł się na terenach bezpośrednio włączonych do III Rzeszy. Pol-

54 Z powodu likwidacji szkoły przez fabrykę Steinhagena 600 dzieciom w wieku szkolnym grozi pozbawieniem nauki, „Expres Zagłębia”, 1937, nr 193, s. 6; J. Durka, *100 lat Szkoły Podstawowej nr 1*, s. 8–9; J. Kapuściński, *Obraz Myszkowa w 1937 roku okiem reporterki tygodnika katolickiego „Niedziela”*, w: *Drogi ziemi Myszkowskiej do niepodległości*, red. J. Durka, K. Miroszewski, seria: *Zeszyty Myszkowskie*, nr 5, Myszków 2018, s. 60; K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkim, *Po obu stronach Warty*, s. 183. Na temat sytuacji w budownictwie szkolnym w tym okresie: J. Durka, *Samorząd terytorialny II Rzeczypospolitej wobec rozwoju infrastruktury oświatowej (na przykładzie regionu częstochowskiego) – zarys problemu*, w: *Stulecie samorządu*, red. J. Mierzwa, T. Skoczek, Warszawa 2019, s. 129–142; J. Grzywna, *Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 1984, s. 115–116; Z. Ruta, *Szkolnictwo powszechne w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 174–175.

55 J. Durka, *Działalność rodzin Bauerertów i Steinhagenów dla społeczności lokalnej Myszkowa*, „Częstochowski Biuletyn Oświatowy”, 1 (2017) s. 28–30.

56 WBH, W-wa, KAPiO, Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938, Wniosek do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości, 27 grudnia 1937, b.p.

scy harcerze ukryli część dokumentacji drużyn w piasku, którym jest posypana podłoga szkolnego strychu. Niemcy spalili na dziedzińcu szkolnym sztandar jednej z drużyn harcerskich. Szkoła rozpoczęła naukę od października, ale według niemieckiego programu. Polscy nauczyciele już w 1939 r. prowadzili tajne nauczanie. Nadrowski rozpoczął współpracę z tajną organizacją „Płomień” z Zawiercia. W maju 1940 r. znalazł się w grupie aresztowanych przedstawicieli lokalnej inteligencji⁵⁷. Wywieziono go najpierw do Jaworzna, później do obozu w Dachau, a następnie do Konzentrationslager Mauthausen-Gusen⁵⁸. Niemcy prowadzili już Intelligenzaktion. Akcja była wymierzona przeciwko polskiej elicie i chodziło w niej o fizyczne wyeliminowanie inteligencji na ziemiach bezpośrednio włączonych do III Rzeszy. Aresztowani mieszkańcy z Myszkowa stanowili więc część kilkudziesięciotysięcznej grupy, która została poddana represjom⁵⁹.

Franciszek początkowo pisał z obozu listy do rodziny. Ponieważ były cenzurowane, nie zawierały szczególnie ważnych informacji. Można z nich wnioskować, że miał nadzieję na to, że rodzinie uda się go wydostać. Według informacji niemieckich władz obozowych zmarł 9 października 1940 r. w Konzentrationslager Mauthausen-Gusen na zapalenie płuc. W jaki sposób zginął naprawdę, pozostanie tajemnicą. Rodzina mogła odebrać jego prochy. Żona i córka Maria otrzymały przepustki i pojechały do obozu. Przez niewielki otwór w drzwiach pokazano im leżące na katafalku zwłoki. W pomieszczeniu panował półmrok. Nie było widać, kto leży. Po kilku godzinach oczekiwania oddano im tekturową urnę z prochami. Kazimiera Nadrowska musiała zapłacić za kremację zwłok męża i za urnę⁶⁰.

Franciszek Nadrowski poświęcił swoje życie pracy na rzecz Polski. Był przedstawicielem nielicznej inteligencji, mieszkającej i pracującej w przedwojennej

57 ASP nr 1, Kronika Szkoły, b.p.; B. Wierzbicka, *Monografia Szkoły Podstawowej nr 1*, s. 69–72.

58 Wywiad z Jackiem Nadrowskim, wnukiem Franciszka, 9 lutego 2013, nagranie w posiadaniu autora.

59 M. Wardzyńska, *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce „Intelligenzaktion”*, Warszawa 2009, s. 7, 139 i n.

60 APNadr, Akt zgonu, b.p.; tamże, dowód wpłaty za kremację w KL Mauthausen; Tamże, Listy Franciszka Nadrowskiego do żony; tamże, Odpis postanowienia Sądu Grodzkiego w Żarkach z 20 sierpnia 1947 r., stwierdzającego zgon Franciszka Nadrowskiego, b.p.; Wywiad z Jackiem Nadrowskim, wnukiem Franciszka, 9 lutego 2013, nagranie w posiadaniu autora.

gminie Myszków⁶¹. Swoimi działaniami obejmował całą lokalną społeczność, a zwłaszcza młodzież. Szczególnie zależało mu na wychowaniu młodego pokolenia w duchu miłości do ojczyzny, właściwego ukształtowania obywateli. Te ideały są aktualne także dziś. Nadrowski zdawał sobie sprawę, że nadejdzie chwila próby i jego wychowankowie staną przed zadaniem obrony Rzeczypospolitej. Był postacią ważną dla miejscowości i regionu. Podejmował się nie tylko funkcji wynikającej z jego obowiązków zawodowych, ale także stawał na czele organizacji społecznych, mających na celu dobro wspólne. Z prezentowanych wyżej materiałów źródłowych wiadomo, że do niektórych jego działań przedwojenna społeczność odnosiła się bardzo pozytywnie, czego przykładem było rozwijające się harcerstwo. Na podstawie zebranego materiału można powiedzieć, że mniejszym zainteresowaniem w Myszkowie cieszyły się jego działania o charakterze politycznym. Przedwczesna śmierć Nadrowskiego w obozie koncentracyjnym uniemożliwiła mu dalszą pracę dla ojczyzny. Historia zmagania wojennych pokazała, że wielu jego wychowanków spełniło nadzieje, które w nich pokładał⁶².

Streszczenie: Franciszek Nadrowski był dyrektorem szkoły i działaczem społecznym w Myszkowie. Pochodził z Rypina, ukończył kolegium nauczycielskie w Wymyślinie. Do Myszkowa trafił, uciekając przed represjami carskimi, jakie go spotkały za działalność patriotyczną w czasie strajków szkolnych 1905 r. W Myszkowie angażował się w działalność Polskiego Towarzystwa Oświatowego, później został dyrektorem szkoły fabrycznej. Był ochotnikiem w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Szybko dał się poznać jako organizator hufców harcerskich, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, działacz Ligi Morskiej i Kolonialnej, zwolennik demokracji narodowej. Przez cały okres międzywojenny był cenionym wychowawcą młodzieży. Aresztowany przez Niemców w czasie drugiej wojny światowej, zginął w obozie koncentracyjnym Mauthausen-Gusen.

Słowa kluczowe: Franciszek Nadrowski, Myszków, dyrektor szkoły, towarzystwo gimnastyczne, harcerz.

61 Np. w wybranej w 1934 r. Radzie Gminnej gminy Myszków na 26 osób, 5 osób miało ukończoną szkołę wyższą (13 miało wykształcenie elementarne, 1 osoba skończoną szkołę powszechną, 1 szkołę handlową, 6 szkołę średnią); K. Miroszewski przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkim, *Po obu stronach Warty*, s. 130–131.

62 Np.: ASP nr 1, *Kronika Szkoły*, b.p.; J. Durka, *Marian Michalczyk (1924–1991) – żołnierz Armii Krajowej, „Nie”, Delegatury Sił Zbrojnych i przywódca Ligi Walki Patriotów Polskich, w: Drogi ziemi myszkowskiej do niepodległości*, s. 90–131.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza, Akta personalne księży, sygn. AP 209.
- Archiwum Państwowe w Katowicach, Starostwo Powiatowe w Zawierciu, sygn. 67, sygn. 68, sygn. 108, sygn. 125, sygn. 146.
- Archiwum Państwowe w Kielcach, Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Zawierciu, sygn. 3, sygn. 5.
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Dyrekcja Szkolna w Łodzi, sygn. 39/83/0/2/3136.
- Archiwum prywatne rodziny Nadrowskich. Dokumenty Franciszka Nadrowskiego.
- Archiwum Szkoły Podstawowej nr 1 im. A. Mickiewicza w Myszkowie, Kronika Szkoły Podstawowej nr 1 im. A. Mickiewicza w Myszkowie.
- Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie. Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, Franciszek Nadrowski, sygn. Odrzuc. 21.06.1938.
- Wywiad z Jackiem Nadrowskim, wnukiem Franciszka, 9 lutego 2013, nagranie w posiadaniu autora.

Prasa

- „Expres Zagłębia”, 1937.
- „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»”, 1907.

Opracowania

- Budnik G. J., Gruszczyńska M., *Nadróż. Zespół dworski*, w: *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce. Ziemia dobrzyńska*, red. S. Kunikowski, Włocławek 2007, s. 89–94.
- Cupiał D., Wojtycza J., *Zarys działalności harcerskiej na ziemi myszkowskiej w latach 1922–1975*, Kraków 1999.
- Doroszewski J., *W 110-lecie Związku Nauczycielstwa Polskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 58 (2015) nr 3–4, s. 7–23.
- Durka J., *100 lat Szkoły Podstawowej nr 1 im. Adama Mickiewicza (1910–2010)*, Myszków 2010.
- Durka J., *Działalność rodzin Bauerertzów i Steinhagenów dla społeczności lokalnej Myszkowa*, „Częstochowski Biuletyn Oświatowy”, 1 (2017) s. 28–30.
- Durka J., *Marian Michalczyk (1924–1991) – żołnierz Armii Krajowej, „Nie”, Delegatury Sił Zbrojnych i przywódca Ligi Walki Patriotów Polskich*, w: *Drugi ziemi myszkowskiej do niepodległości*, red. J. Durka, K. Miroszewski, seria: Zeszyty Myszkowskie, nr 5, Myszków 2018, s. 90–131.

- Durka J., *Myszkowskie, włodowickie i żareckie „Sokoły” w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Gazeta Myszkowska”, 2006, nr 12, s. 20.
- Durka J., *Samorząd terytorialny II Rzeczypospolitej wobec rozwoju infrastruktury oświatowej (na przykładzie regionu częstochowskiego) – zarys problemu*, w: *Stulecie samorządu*, red. J. Mierzwa, T. Skoczek, Warszawa 2019, s. 129–142.
- Dziki T., *Rypin w latach 1793–1918*, w: *Rypin – dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 roku*, red. K. Mikuski, Rypin 2010, s. 289–477.
- Gałkowski P., *Genealogia ziemiaństwa ziemi dobrzyńskiej XIX–XX wieku*, Rypin 1997.
- Gołdyn P., *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne – protokoły rad pedagogicznych – kroniki szkolne*, Poznań 2019.
- Grzywna J., *Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 1984.
- Jankowski Z., *Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie w Wymyślinie (1867–1916 i 1919–1936)*, „Notatki Płockie”, 42 (1997) nr 4, s. 9–20.
- Kapuściński J., *Obraz Myszkowa w 1937 roku okiem reporterki tygodnika katolickiego „Niedziela”*, w: *Drogi ziemi Myszkowskiej do niepodległości*, red. J. Durka, K. Miroszewski, seria: *Zeszyty Myszkowskie*, nr 5, Myszków 2018, s. 50–72.
- Krajewski M., *U źródeł wiedzy i patriotyzmu. Seminarium i Liceum Pedagogiczne w Wymyślinie (1867–1969). Szkice do monografii*, Rypin-Wymyślin 2001.
- Krajewski M., *Wymyślińska Alma Mater. Seminarium i liceum pedagogiczne*, Rypin-Wymyślin 2007.
- Markiewiczowa H., *Geneza, organizacja i działalność Polskiej Macierzy Szkolnej w latach 1905–1907*, w: *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim. Od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę Niepodległości 1815–1918*, red. H. Markiewiczowa, i. Czarnecka, Warszawa 2016, s. 70–79.
- Markiewiczowa H., *Rzecz o Polskiej Macierzy Szkolnej*, Warszawa 2016.
- Materiały genealogiczne szlachty parafii Rypin 1675–1808*, oprac. P. Mysłakowski, Warszawa 1998.
- Miąso J., *Tajne nauczanie w Królestwie Polskim*, w: *Studia z dziejów edukacji*, red. J. Miąso, Warszawa 1994.
- Mirkiewicz A., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Rzeszów 2017.
- Miroszewski K. przy współpracy z J. Durką, M. Nitą i ks. J. Związkim, *Po obu stronach Warty. Zarys dziejów Myszkowa*, Myszków 2010.
- Ruta Z., *Szkolnictwo powszechne w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Steinhagen M. E., *Steinhagenowie. Historia ze smakiem*, Warszawa 2005.
- Staszyński E., *Walka o demokratyczną polską szkołę w Królestwie Polskim w okresie rewolucji 1905–1907*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 5 (1962) s. 179–227.

- Strzelecki M., *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939*, Bydgoszcz 2008.
- Szewczuk D., *Seminaria nauczycielskie w Królestwie Polskim (1866–1915)*, Lublin 2015.
- Toporowicz K., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w latach 1867–1947. Z okazji 125-lecia*, „Wychowanie Fizyczne i Sport”, 37 (1993) nr 4, s. 47–56.
- Wardzyńska M., *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce „Intelligenzaktion”*, Warszawa 2009.
- Wierzbicka B., *Monografia Szkoły Podstawowej nr 1 im. Adama Mickiewicza w Myszkowie* [mps pracy mgr], Wydział Pedagogiczny, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 1998.